

Simon Attila: Magyarok és szlovákok a két világháború között

A gazdaságilag meggyengült, kisállami státuszba visszasüllyedő, s meglehetősen merev és a változásra képtelen társadalmi struktúrával rendelkező Magyarország számára az egyetlen kitörési pontot a kultúra és oktatás jelentette. Ezen a téren – főleg Klebesberg Kúnó előremutató intézkedéseinek hála – nagyszerű eredményeket ért el az ország (gondoljunk számos Nobel-díjast adó korabeli magyar tudományosságra, a Bartókra és Kodályra, az európai rangú magyar irodalomra), igaz a kultúra legkiválóbb képviselőinek nagy része fokozatosan szembe került a jobbra tolódó politikai iránnyal.

Az 1920-ban mintegy 8 millió lakossal bíró trianoni Magyarország nemzetiségi szempontból meglehetősen homogén volt, hiszen a nem magyar anyanyelvűek csupán a lakosság 10%-át tették ki. A német anyanyelvű lakosság mellett a második legnagyobb számú kisebbséget a szlovákok alkották, akik elsősorban a Pilis-hegység és az Alföld (Békés és Csongrád megye) térségében éltek, bár zárt tömböt sehol sem alkottak. Számukat illetően máig folyik a vita, s bár a magát 1920-ban szlováknak valló 141 ezer fő mellett, további 250 ezer magyar anyanyelvű személy szlovákul is beszélt, a reálisnak mégis a másfélszázézes létszámot kell elfogadnunk. Ez a szám azonban folyamatosan csökkent, így 1930-ra a magukat szlovákoknak vallók száma mintegy 105 ezer főre apadt, amely csökkenés mögött elsősorban az asszimiláció érhető tetten. A magyarországi szlovákság asszimilációja – a más magyarországi nemzetiségek hasonló sorsával együtt – két fontos okra vezethető vissza: a szlovák kisebbség településszerkezeti és történeti sajátosságaira (vagyis arra, hogy a szlovákok sehol sem alkottak homogén többséget), illetve a magyar kormányzat homogenizáló törekvéseire. Ez utóbbi elsősorban a budapesti kormányok kisebbségellenes nyelvi- és oktatáspolitikájában érhető tetten, amely jelentős mértékben felgyorsította a magyarországi társadalomba már szervesen beépült és a többségi társadalommal konfliktusok nélkül érintkező szlovákság elmagyarosodását.

Az autoritatív vonásokat hordozó konzervatív-keresztény úri Magyarországgal szemben a korabeli Csehszlovákia a tömegdemokráciák típusába sorolható be, s az őt körülvevő országokhoz képest ténylegesen a „demokrácia szigetének” számított. A demokrácia kritikátlan dicsérete azonban Csehszlovákia esetében sem lehet helytálló, hiszen a rendszer számos korláttal és hiányossággal küszködött, amelyek elsősorban a köztársaságot annak megalakulásától belülről feszítő erők eliminálásának a törekvéseiből fakadtak.

A köztársaság megalakulásától a Münchener döntésig tartó első köztársaság időszakát a cseh és szlovák történetírás meglehetősen homogén időszakként ábrázolja. Pedig ezt a húsz évet a politikai intézményrendszer jellegét és működését, illetve a hatalomnak az állampolgárokhoz való viszonyát tekintve tulajdonképpen három nagy korszakra lehet osztani: a köztársaság megalakulásától az alkotmányelfogadásáig (1920 tavaszáig) tartó időszak a cseh-szlovák nemzeti diktatúra korszaka; az alkotmány elfogadásától 1933-ig tartó időszak a nemzetileg elfogult demokrácia korszaka; az 1933-tól az 1938-ig tartó időszakra pedig az autoritatív demokrácia korszaka.

A csehszlovák állam megalakulása és határainak rögzítése a köztársasághoz csatolt területeken élő több mint 3 millió német és mintegy 1 millió magyar lakos akaratának ellenére történt. A prágai vezetés az új állam alapjainak lerakását és belső viszonyainak konszolidálását a német illetve magyar lakosság politikai, gazdasági és társadalmi pozícióinak jelentős meggyengítése árán vélték biztosíthatónak, aminek folytán az ország végleges alkotmányának elfogadásáig a német és a magyar kisebbség képviselői nem kaptak helyet sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalomban. A cseh-szlovák nemzeti diktatúra

időszakában hozott intézkedések alapvető célja az volt, hogy a köztársaság alkotmányos útra való helyezése előtt olyan mélyreható változásokat idézzenek elő, amelyek a későbbi parlamentarizmus keretei között is visszafordíthatatlanná teszik a cseh-szlovák többség hatalmi fölényét.

A nemzeti (forradalmi) diktatúra időszaka az alkotmány és a köztársaság további alapvető törvényeinek elfogadása mellett az állami szféra (beleértve a hivatalokat, vasutakat, postaügyet) és az oktatás nacionalizálását és a „nyilvános tér” birtokbavételét: szobrok, emlékművek, utcai feliratok eltávolítását, lecserélését, a német és a magyar nyelv használatának olykor erőszakos visszaszorítását is magával hozta. A hatalom kisebbségellenes intézkedései különösen a Magyar Tanácsköztársaság idején váltak durvává, amikor Szlovákia egész területén statáriumot majd katonai diktatúrát vezettek be. Mindezt a kisebbségek nehezen megélhető sérelemként a többségi lakosság viszont a nemzeti forradalom jogos és igazolható elemeként érezte, ami az első köztársaság teljes időszakára nézve meghatározta a két félnek az államfordulat eseményeihez fűződő viszonyát.

Az alkotmány nyugati mintájú parlamenti demokráciaként határozta meg Csehszlovákiát. Következésként elválasztotta egymástól a hatalmi ágakat, általános és titkos választójogot vezetett be, s elsősorban a Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt nemzetközi kisebbségvédelmi szerződés 7. cikkelyének a csehszlovák jogrendbe való átültetésével nemzetiségre való tekintet nélkül az ország minden lakosának biztosította az alapvető polgári és szabadságjogokat. A demokratikus játékszabályok a térség valamennyi államához (Magyarország, Románia, Jugoszlávia stb.) képest több jogot biztosítottak az ország nemzetiségei számára, s lehetővé tették számukra anyanyelvük széleskörű használatát, anyanyelvi iskolák saját politikai érdekképviselet és kulturális intézményrendszer fenntartását.

Az ország többnemzetiségű realitásából fakadó cseh és szlovák félelmek gátat szabtak a nemzetiségek helyzetének megnyugtató rendezése előtt, mivel a cseh-szlovák többség a német és magyar emancipációs igények és autonómiatörekvések teljesítése helyett a nemzetállami eszközök alkalmazását vélte helyes útnak. S bár más államokhoz képest (Románia, Magyarország, Jugoszlávia) a csehszlovák kormányzat által használt nemzetállami eszközök kevésbé voltak direkt, s eredményeik is kétségesek, mégis jelentősen megnehezítették a nemzeti kisebbségekhez tartozó lakosságnak a csehszlovák állammal való azonosulását.

A Prága központú csehszlovák nemzetiségi politika mozgatórugóját elsősorban szudaténemet kérdés rendezése jelentette, ennek rendelődött alá a szlovák emancipáció kérdése is, a magyarok pedig csak sokadrendű problémának tűntek Prága szempontjából. A demokratikus államkeretek, stabil gazdaság és viszonylagos szociális biztonság ellenére a szlovákiai magyarok mégis jogosan érezték kétarcúnak a csehszlovák nemzetiségi politikát, amelynek eszközei az önkormányzatiság leépítésétől, a Prága számára kellemetlen személyek kiutasításáig terjedtek.

A szlovákiai magyarok a hivatalokban használhatták ugyan anyanyelvüket, de a vasút és posta csak feliratai csak egynyelvűek voltak. A falvakban volt elegendő magyar elemi iskola, ám ezek többsége az egyes felekezetek által fenntartott szegényes épület, miközben Dél-Szlovákiában sorra épültek a modern és jól felszerelt szlovák nyelvű állami iskolák. Számos magyar többségű városban (mint Dunaszerdahelyen, Párkányban Rozsnyón vagy Galántán) csak szlovák nyelvű polgári iskolát engedélyeztek, mint ahogy nem működhetett magyar nyelvű gimnázium Léván vagy Rozsnyón sem. Az állam a magyar nyelvű lakosság számára is lehetővé tette, hogy az sokszínű kulturális életet éljen, ám a kisebbségi lakossággal szemben mindig előhúzható vád, az irredentizmus elleni harc örve alatt csak minimális mennyiségben és alaposan megválogatva engedélyezte, hogy a magyarországi sajtótermékek, könyvek (köztük a politikai tartalommal egyáltalán nem bíró szépirodalom vagy gazdasági szakmunkák) behozatalát Szlovákiába. Sérelemként élte a szlovákiai magyarság a nemzeti szempontok alapján végrehajtott földbirtokreformot, amelynek során a magyarokat mellőzték,

miközben helyettük cseh és szlovák kolonistáknak és maradékirtokosoknak juttattak jelentős területeket Dél-Szlovákiában. Az állami alkalmazásban álló magyarok aránya a legkisebb volt az összes nemzetiség közül, s nem haladta meg az 1 százalékot (a postánál még ennyi sem volt, a vasútnál is csak alig 1% fölött), ami szoros összefüggésben volt azzal, hogy a magyarokat állambiztonsági szempontból eleve megbízhatatlannak tekintették, ami jelentősen nehezítette elhelyezkedésüket a közigazgatásban, biztonsági testületekben vagy épp a hadseregben is. A hatóságok büntették a kisebbségek nemzeti szimbólumainak használatát, tilos volt a magyar himnusz éneklése, a magyar nemzeti ünnepek megülvése.

A gazdasági válság következtében beállt szociális problémák Csehszlovákiában is felerősítették a társadalmi-politikai feszültségeket. Előretörték a szélsőségek, amelyeket leginkább a bolsevizálódáson épp átesett Csehszlovákia Kommunista Pártja és az egyre inkább a náci ideológia örvényébe kerülő szélsőséges német párt, a DNSAP képviselt, de egyre faszitza programmal lépett fel több cseh-szlovák párt is. A kormányzat a szociális és nemzetiségi problémák lényegi kezelése helyett a hatalom represszív eszközeinek megerősítését választotta, s 1932-33-ban számos a demokráciát korlátozó változást vezetett be: a kormány elfogadtatta a parlamenttel a felhatalmazási törvényt, amely lehetővé tette, hogy törvényi erejű rendeleteket adjon ki, szigorította a cenzúrát, megszigorította az államvédelmi törvényt, s törvényt fogadtak el a pártok feloszlásának lehetőségéről is. Mivel a kormány és a köztársasági elnök jogkör kibővültek, így az első köztársaság utolsó fél évtizedét joggal nevezhetjük az autoritatív demokrácia időszakának.

Abban, hogy a két világháború közötti időszakban a Magyarország és Csehszlovákia közötti viszony hol nyíltan ellenséges, máskor csupán barátságtalan volt, alapvetően két tényező játszott közre: a két országnak a versailles-i rendezéshez fűződő merőben elévő viszonya, illetve a kétoldalú kapcsolatokat folyamatosan traumatizáló kisebbségi kérdés. Az, hogy a magyar kormányzatok számára a határrevízió alapvető evidenciának számított, Prága pedig a revízióról való nyílt lemondástól tette függővé a szlovákiai magyar kisebbség helyzetének megnyugtató rendezését, esélyt sem adott a kapcsolatok normalizálására. A kétoldalú kapcsolatok jórészt a magyar revíziós törekvésekben kimutatható hullámvástól függtek, hiszen miután 1921-től Budapest lemondott a „Felvidék visszafoglalását” katonai erő segítségével megcélzó kalandor tervekről, legalább a puhatólózó tárgyalások szintjén felmerült egy kétoldalú kisebbségvédelmi szerződés aláírásának az ötlete is. Igaz, ebből semmi sem lett, ám az európai locarnói folyamat hatása a két ország viszonyára is kihatott, s húszas évek második feléig viszonylag konfliktusmentesnek voltak mondhatók a kétoldalú kapcsolatok. A Rothermere-kampány által felmelegített és átértelmezett revíziós törekvések azonban ismét kiélezték a kétoldalú kapcsolatokat, amelyeknek a gazdasági válság hatására bekövetkezett bel- és külpolitikai változások sem kedveztek.

A kétoldalú kapcsolatok hűvösségét azonban korántsem lehet csak Budapest nyakába varrni, hiszen a Prága részéről legalább ugyanolyan mértékben hiányoztak a gesztus értékű lépések, s az Edvard Beneš által irányított csehszlovák külpolitika Franciaország és a Kisantant erejét maga mögött tudva végig a győztes pozíciójából igyekezett tárgyalni Budapesttel. S bár azt Prága is látta, hogy a határrevízió mint a kisebbségi problémák megoldásának egyik lehetséges eszköze a két háború közötti időszakban végig az európai politika legitim részét képezte, mégis egyformán merev elutasítással viselkedett mind az integrális revízió elképzelésével, mint pedig a magyar politikai kommunikációba 1929-től előtérbe került etnikai revízió lehetőségével szemben.

A közép-európai térségbe való egyre erőteljesebb német benyomulás kapcsán a harmincas években számos olyan rendezési terv bukkant fel a nemzetközi politikában, amelyek a Csehszlovákia és Magyarország közötti együttműködést is feltételezték, ám a két ország továbbra is elzárkózott a másik irányába tett koncesszióktól, így ezek a lehetőségek sem hoztak, még csak átmenetei, javulást sem a kétoldalú kapcsolatokban.

A harmincas évek második felében a csehszlovák köztársaság mély válságba került, amit az egyre fenyegetőbbé váló német külpolitikai törekvések mellett elsősorban megoldatlan nemzetiségi problémák okoztak. 1938-ban ugyanis már nem csupán a német és a magyar kisebbségek pártjai jelentek meg dezintegrációs erőként, hanem a Hlinka-féle Szlovák Néppárt is, amelyen belül a centralista Csehszlovákiával szemben az önálló szlovák állam, de egy Magyarországon belüli szlovák autonómia elképzelése is lehetséges alternatívaként merült fel. Milan Hodža kormányfő egy ún. nemzetiségi státútum elfogadásával kívánta megoldani ezt a helyzetet, amely terv csehszlovák nemzetiségi politika a hagyományos újtól eltérve, az országban élő nemzetiségek teljes egyenjogúsítását irányozta volna elő – ám rendezési kísérlete már elkésett: a szudétanémetek, ekkor már elutasították helyzetüknek az országban belüli rendezését. Az európai háborúval fenyegető válság végül a német forgatókönyv szerint oldódott meg: az 1938. szeptember 29-30-án megtartott négyhatalmi konferencia döntése értelmében a német többségű csehországi területeket Németországhoz csatolták, ami a maradék Csehszlovákiát gazdasági és katonai szempontból teljesen kiszolgáltatottá tette Németországnak.

A müncheni egyezmény egyben az első Csehszlovák Köztársaság végét is jelentette. Az október 7-től után már kötőjellel írt Cseh-Szlovák Köztársaság a parlamentáris rendszertől elfordulva autoritatív jellegű állam volt. Az autonóm Szlovákiában, amelynek politikájára Prága elveszítette befolyását, a demokratikus berendezkedéssel szakítva egypárti diktatúra épült ki, amelyet a nemzetiségekkel szembeni intolerancia és a nyílt antiszemitizmus volt jellemző. Az autonómia azonban csak átmeneti megoldásnak bizonyult, hiszen a szlovák politika végig a teljes önállóságot tartotta végső célként. Miután Németország érdekei is ezt kívánták, Szlovákia 1939. március 14-én kikiáltotta önállóságát, Csehszlovákia pedig egy időre megszűnt létezni.